

**Олена Пчілка, Леся Українка
і родина Косачів в історії
української та світової культури**

Науковий збірник

м. Луцьк, 2019

Волинська обласна рада
Управління культури, з питань релігій та національностей
Волинської облдержадміністрації
Волинський краєзнавчий музей
Волинська державна обласна універсальна наукова
бібліотека імені Олени Пчілки

Олена Пчілка, Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури

Науковий збірник

Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 170-річчю від дня народження Олени Пчілки та 70-річчю з часу створення Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, м. Луцьк – с. Колодяжне, 25–26 червня 2019 року

м. Луцьк, 2019

УДК 929(477)(06)

П 92

Олена Пчілка, Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури : наук. зб. : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 170-річчю від дня народження Олени Пчілки та 70-річчю з часу створення Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, м. Луцьк – с. Колодяжне, 25–26 черв. 2019 р. / упоряд.: Є. Ковальчук, М. Мігас, Є. Євтушок, Н. Рибачук. – Луцьк, 2019. – 128 с., іл.

У науковому збірнику вміщено статті учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди 170-річчя від дня народження Олени Пчілки та 70-річчя з часу створення Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, яка відбулася в м. Луцьку та с. Колодяжне 25–26 червня 2019 року, присвяченої дослідженням життя, творчої спадщини та увічнення пам'яті Олени Пчілки, Лесі Українки, інших представників родини Косачів, історії та діяльності Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки.

Розраховане на науковців, краєзнавців, музейних працівників та широке коло шанувальників минувшини.

Відповідальні за випуск:

Оксана Важатко, Людмила Стасюк

Технічний редактор:

Наталія Рубльова

*Матеріали надруковані в авторській редакції.
У разі передруку посилання на науковий збірник обов'язкове.*

**Видання здійснене в рамках Регіональної програми розвитку культури,
мистецтва та охорони культурної спадщини в області
на 2016–2020 роки.**

ISBN

© Волинський краєзнавчий музей, 2019
© Волинська ДОУНБ імені Олени Пчілки, 2019

заходу є широка участь у них педагогів різних фахів. Зокрема, на читаннях 2016 року була представлена робота вчителя української мови та літератури Ковельської гімназії Л. Л. Барановської «Педагогічна модель виховання в родині Косачів». Запропонована комплексна модель презентувалася вперше як «узагальнення опрацьованих наукових джерел та практичних виховних заходів на базі навчального закладу» та викликала значне зацікавлення науковців і педагогів-практиків [1, с. 36]. Вчитель презентувала на читаннях також наукову роботу учениці Ковельської міської гімназії Марії Тарасюк, яка створила художнє есе-портрет Олени Пчілки за світлинами різних років життя.

Науково-методичні доробки педагогів області з вивчення творчості Олени Пчілки та Лесі Українки постійно друкуються на сторінках фахового видання волинських вчителів науково-методичного вісника «Педагогічний пошук».

Святкування 170-річного ювілею Олени Пчілки стало новим етапом осягнення педагогічною громадськістю волинського краю величі педагогічного таланту Ольги Петрівни Косач, з 1925 року члена-кореспондента Всеукраїнської Академії наук.

1. Барановська Л. Л. Педагогічна модель виховання в родині Косачів. *Педагогічний пошук*. 2016. № 4(92). С. 34–36.
2. Гогоць О. «Лісова пісня» Лесі Українки як один із найвиразніших взірців неоромантизму. *Педагогічний пошук*. 2006. № 1(49). С. 23–24.
3. Гогоць О. Олена Пчілка: барви особистості та феномен духу. *Розвиток освіти на Волині: історія та сучасність (до 100-річчя заснування Ковельської гімназії). Матеріали науково-педагогічної історико-краєзнавчої конференції 21 грудня 2006 р. Ковель*. 2006. С. 39–40.
4. Горик Н. *Українська література. 9 клас: посібник для вчителя / за ред. В. І. Пахаренка*. Київ: Генеза, 2011. 248 с.
5. Горик Н. *Тематичні розробки уроків з української літератури. 10 клас: посібник для вчителя / за ред. В. І. Пахаренка*. Київ: Освіта, 2002. 352 с.
6. Додаток. Матеріали I та II обласних краєзнавчих літературно-педагогічних читань «Освіта і виховання в родині Косачів». Олена Пчілка і родина Косачів в історії інтелектуальної еліти України та Волині. *Наук. зб. Вип. 33. Луцьк*, 2009. С. 223–284.
7. Занюк Л. Луцька школярка третій рік поспіль вигравє шевченківський конкурс. *Волинь*. 2019. 9 квітня. С. 3.
8. Кардаш М. М. Розвиток інтелектуально-творчого потенціалу особистості в умовах інноваційного освітнього середовища закладу освіти. *Педагогічний пошук*. 2018. № 3(99). С. 3–8.
9. Кот Н. Перлини волинської освіти – лауреати премії імені Лесі Українки. *Леся Українка і родина Косачів в історії та культурі України та Волині*. *Наук. зб. Вип. 57. / упоряд. А. Силюк, В. Комзюк*. Луцьк. 2016. С. 194–197.
10. Кот Н. Лауреати премії імені Лесі Українки. Олена Пчілка і родина Косачів в контексті української та світової культури. *Наук. зб. Вип. 4. Луцьк*, 2011. С. 252–254.
11. Кот Н. З іменем Лесі Українки. Олена Пчілка і родина Косачів в історії інтелектуальної еліти України та Волині. *Наук. зб. Вип. 33. Луцьк*, 2009. С. 106–109.
12. Кот Н. Волинські педагоги – лауреати обласної освітянської премії імені Лесі Українки. *Леся Українка і родина Косачів в контексті української та світової культури*. *Наук. зб. Вип. 3. Луцьк*. 2006. С. 189–191.
13. Луцький ліцей № 27 відкрив свої двері для учнів. URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/publications/do-ivnahu-luchan2625>
14. Назарук Є. І. *Веселкові барви слова: поетична лексикологія*. Луцьк: Надстир'я, 2017. 48 с.
15. Назарук Є. І. *Гостини в частин мови: морфологічні казки*. Луцьк: Надстир'я, 2015. 68 с.
16. Назарук Є. І. *Медуни у грудні: поезії*. Луцьк: Надстир'я, 2015. 116 с.
17. *Перлини педагогічної мудрості / уклад. Н. М. Кот*. Луцьк: ВШПО, 2007. 108 с.
18. *Сіячі розумного, доброго, вічного... / упоряд. Є. В. Карп'як*. Луцьк: Надстир'я, 2017. 32 с.

Юрій ГРИЦЕВИЧ (Луцьк)

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОЛЬКЛОРНИХ ЗАПИСІВ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

(на матеріалі розвідки «Украинские колядки. (Текст волинский)»)

*Волинь незабутня, країно славутиня!
У тишині красі ти красуєш!
Здавен твою бачу українську вдачу,
Здавен мою душу чаруєш!
Олена Пчілка*

Олена Пчілка здавна виявляла дослідницький інтерес до народної творчості. В автобіографії вона згадувала: «Ще в гурті брата Михайла я захопилась етнографією. Цей нахил до записів етнографічних

я привезла з собою у Звяглі. Та який багатий ґрунт для цього знайшла я на Волині! Вся ця країна, а особливо той куточок – Звягельщина, просто чарували мене. Властиво про Волинь мала я перед приїздом туди не дуже то виразне уявлення. Часто спадав на думку ходячий вираз, що Волинь – це край тяжко ополучений, що вже до значної міри втратив свою українську подобу. Але з першого ж ознайомлення зі Звягельщиною виявилась для мене глибока властивість її: мова волиняків здавалась мені розкішною, чарівною. Правда були в ній особливості, часом дуже одмінні од моєї Полтавщини, але часто ці властивості в мові мені особливо подобались» [8, с. 20]. Саме на Волині Олена Пчілка записала дуже багато народних пісень, обрядів, зібрала велику колекцію народного орнаменту. Згодом з'явилися такі її фольклористичні та етнографічні праці, як «Украинский народный орнамент. Вышивки, ткани, писанки» (1876), «Отживающая или начальная форма вертепной драмы» (1883), «Украинские колядки. (Текст вольинский)» (1903), «Відродження кобзи» (1907). Дочка Ізидора Косач-Борисова згадувала, що захоплення матері підтримував батько Петро Антонович Косач, навіть казав про те, що, збираючи на Звягельщині етнографічні й фольклорні скарби, «як тая пчілка працює». Згодом саме псевдонім Олена Пчілка стане з-поміж десятків інших (Бабуся, Бабуся Олена, Анело, Гнибіда, Колодяжинська, Кочубеївна, Княжна Кочубеївна, Цяцька, Хтось, Віщий Олег, Олена Суботенкова та ін.) найвідомішим.

«Не тільк вона, о ні, у сяєві дочки, – пише волинський поет Василь Гей, –

Не тільк за дітей

нам треба їй вклониться.

Несла й вона крізь ніч валуєвську

свічки,

Недаром звалась Пчілка –

від Бога трудівниця.

У полі, по якому натомлений Кобзар

В облозі сивих дум ступав,

немов оратай,

Себе не шкодувала, збираючи нектар,

Аби його народу нужденному

віддати..

... Ми в світі не пропаці,

в бездоння пустоти

Не канемо, допоки

у буднях не забули

Природного уміння –

з полів нектар нести

Не лиш у власну хату,

але й у спільний вулик».

6 квітня 1925 року Ольга Драгоманова-Косач – Олена Пчілка – стала першою жінкою, обраною членом-кореспондентом Академії наук. Працювала в етнографічній, літературно-історичній комісії. «Треба добре знати народ, аби змогти прозирнути його душу», – писала до Олени Пчілки із вдячністю за її подвижницьку працю племінниця Рада з Болгарії [4, с. 81].

Розвитку теорії фольклору сприяє заснований 1882 р. український журнал «Киевская старина», в якому публікувалися як фольклорні тексти, так і уснословеснознавчі дослідження. Це видання було трибуною не лише відомих науковців, а й молодих учених. Активним дописувачем журналу з перших років його функціонування стала й Олена Пчілка.

Мета пропонованої розвідки – з'ясувати лінгвальні особливості ґрунтовної фольклористичної праці «Украинские колядки. (Текст вольинский)», поступово оприявнюваної протягом 1903 р. в чотирьох номерах журналу «Киевская старина», зокрема виявити говіркові явища в записаних Оленою Пчілкою текстах колядок. Такий підхід, як показало наше спеціальне комплексне дослідження діалектного компонента в західнополіських фольклорних текстах [2], дає підстави вважати уснопоетичні твори надійним джерелом для дослідження репертуару одиниць живого народного мовлення.

Олена Пчілка фіксувала матеріал у Новоград-Волинському, Луцькому, Ковельському повітах. Ось як автори книги «Дворянське гніздо Косачів» Іван Денисюк і Тамара Скрипка описують перебування Олени Пчілки в с. Запруддя, де письменниця зафіксувала 12 колядок: «Був кінець 1902 року. Тихе Запруддя дрімало, засипане снігом по самі віконця курних хат, що блимали, як вовчі очі, світлом лучини. По глибоких снігах йшла мати Лесі Українки – Олена Петрівна – у супроводі селянки від “двора” до курної хати на фольклорні записи. Слухала вона запрудянських пісень й у “дворі”, але запрагнула почути їх у природній обстановці – під сільською стріхою. Олену Пчілку, яка, за її ж свідченням, бувала у Запрудді й раніше, але влітку, вразила його зимова краса: обважнілі від снігу високі дерева навколо

церковці край села, борть на одному з них з “ярими бджілками”. А ще більше враження справив інтер’єр поліської хати і проспівані у ній колядки» [3, с. 66].

У проаналізованих текстах зафіксовано виразні особливості місцевої *фонетики*, зокрема передано рефлексі **o*, **e* в різноманітних позиціях: *подь воротамы, подь синьмы, въ зеленомь саду* [5, с. 165], *одцебетала* [5, с. 169], *дарь пребогатый* [7, с. 363], *царствовали* [7, с. 364], *добрый вечерь* [7, с. 360], пор.: «*А други стали подь воротамы, а трети стали подь синьми зь киньмы*» [5, с. 165]; збереження афrikати [ʒ] відповідно до давньої звукосполучки **dj*: *вроджай* [6, с. 142], пор.: «*За столомь сыдыть тры суды судыть: Одынъ судъ судыть – у полы вроджай*» [6, с. 142]; заступлення [ф] > [хв], [х], [г]: *Бетлеему* [7, с. 382], *Онохрій* [7, с. 383], *Хведоркови* [5, с. 165], пор.: «*Коло ясель старый Йосифъ оберемкомь сино носить, у Бетлеему, у Юдейскому!*» [7, с. 382], «*Клыче Грыцько Гната, – Здоров, пане брате, – Онохрій Пахнума: – Пый до мене, куме*» [7, с. 383], «*Уполоемо въ полю сокилку, въ полю сокилку, Хведоркови дивку!*» [5, с. 165]; функціонування протетичного [г]: *Гыродь* [7, с. 369], пор.: «*Наказавъ Гыродь землю руйнувати, нарожденного дытятка шукаты*» [7, с. 369].

Для вираження вищого та найвищого ступенів порівняння замість суфікса *-iш-* спостерігаємо вживання прикметниково-прислівникового суфікса *-ишч-*: *найхорищому* [5, с. 163], *хорищеи панны, чорнищеи галци* [5, с. 169], *найяснища, найкраснища* [5, с. 164], пор.: «*Облитавъ же я чотыри лисы, в пятому есть, не знайшовъ же я чорнищеи галци, якъ ты есть*» [5, с. 169]. Історик мови С. П. Бевзенко вважає, що «виникнення цих форм можна пояснити аналогією до форм типу *вищий, кращый, вужчий, дужчий* тощо. Але вони могли витворитись і внаслідок дисиміляції *ш* > *-ъиш-* (через асиміляцію до наступного *ш*) > *-ъишш-* > *-ишш-*, а далі через дисиміляцію > *-ишч-* [1, с. 221]». Результат прогресивної дистантної асиміляції за способом творення відображають структури *въ скрыбочкы, въ скрыбкы* [7, с. 384], пор.: «*На цымбалы Илько, а на басъ Гаврылко. Сионскія дочки, заграйте въ скрыбочкы!*» [7, с. 384], «*Святый Боже, святый крипкый, вы въ цымбалы, а мы въ скрыбкы!*» [7, с. 384]. Звукова структура деяких лексем маніфестує наслідки дисиміляції в консонантних групах: а) регресивного розподібнення, що полягає в заміні першого зімкненого приголосного в групі [чн] на щільний [ш]: *пшеньшныи* [6, с. 135], пор.: «*На тыхъ обрусахъ калачи лежатъ, калачи лежатъ все пшеньшныи*» [6, с. 135]; б) контактної регресивної дисиміляції за способом творення у групах [н'к] > [йк]: *изъ татойкомь, за горойку, по дивойку* [5, с. 164].

Відтворено також чимало локальних *граматичних* явищ: збереження закінчення *-e* відповідно до давнього **-ъje*, пор.: *пирье* [5, с. 166]; розвиток флексійного [е] з **e*, ймовірно, через підвищення і звуження артикуляції [а] до [е] після м'якого приголосного під наголосом: *дыте* [5, с. 174]; депалаталізацію історично м'якого консонанта: *пры свичы* [5, с. 166]; спорадичне функціонування в називному-знахідному відмінку множини флексії *-e*: *идить мыряне* [7, с. 361], *дывуются люде* [7, с. 362]; флексію *-ове*, що постала в іменниках чоловічого роду внаслідок індуктивного впливу відповідної відмінкової позиції колишніх **-й-*основ: *жидове, туркове* [7, с. 371]; залишки двоїни: *чотыры сели* [5, с. 169]; індуктивний вплив дуальних форм називного-знахідного відмінків: *шапци знимають* [5, с. 166], пор.: «*Панычи сыдыть, шапци знимають, шапци знимають, еи пытають*» [5, с. 166].

В системі словозміни займенників зафіксовано специфічно західнополіську форму називного відмінка 2 особи множини з компонентом *-те*, пор.: *вы-те... ростворитесь* [6, с. 155]. Підкреслено відсутність приставного [н] у формах непрямих відмінків займенників 3 особи: *на ёму та й поухаты* [5, с. 173], *у Его благала* [7, с. 363]. Типовими виявами родового-знахідного відмінків предметно-особового займенника жіночого роду стали історично виправдані форми *еї, ее* (< *еъ*): *прыйшло до еи* [5, с. 163], *еи пытають* [5, с. 166], *прыйшовъ до еи мыленькій еи* [5, с. 167]. У родовому відмінку однини виявлено варіанти присвійних займенників зі збереженим суфіксом *-йо-*: *сына моего* [6, с. 142], *въ своёму двори* [6, с. 143]; маніфестовано стягнену форму вказівного займенника жіночого роду: *теи не пустыты* [6, с. 156]. Помічено архаїчний вказівний займенник *сьой* відповідно до давнього **сь*, пор.: *въ симь виногради* [5, с. 168].

Словозміну прикметників маркують: а) короткі структури чоловічого роду на зразок *сывъ соколоньку* [5, с. 169]; б) збереження наслідків вторинного пом'якшення в прикметнику з основою на задньоязиковий: *райскій мій квите* [7, с. 364]; в) членні нестягнені форми називного-знахідного відмінків однини прикметників жіночого та середнього родів з флексіями *-айа, -уйу, -ойе*, які не залежать від наголосу: *въ чыстое поле* [5, с. 165], *роговая, мидяная, у золотую* [6, с. 137], *жалібная маты* [7, с. 366]; у множині – *-ійі, -ійі*: *райскіи дверы, ясныи свичкы, въ темныи лиса* [6, с. 138], *малыи диты, рожевыи квити* [7, с. 362], пор.: «*Ой якъ заграе святый Мыколай у свою трубу, у мидяную, пидуть голоса въ темныи лиса... А якъ заграе самъ Богъ небесный у свою трубу, у золотую, пидуть голоса попидъ небеса, райскіи дверы одчыньлыся, ясныи свичкы засвительлыся*» [6, с. 138].

Специфіка дієслівної словозміни передана через: а) усічені форми дієслів 3 особи однини теперішнього часу І дієвідміни: *збира, зажына, окропля* [6, с. 137], пор.: «*Що святый Юрій поля окропля,*

а святой Петро жыта зажына, а святой Илля копонькы збыра» [6, с. 137]; б) архаїчні форми 2 особи множини наказового способу на зразок *ростворитесь, уклонитесь* [6, с. 149].

У прислівниках простої форми вищого ступеня порівняння, твірна основа яких закінчується на сонорний, фіксуємо наголошений суфікс *-ій*: *найраній* [5, с. 164].

На *лексичному* рівні простежено словоформи *яскиня* ‘печера’, пор.: «*Нехай знае, памьятае, мыши най ловыть, мыши най гоныть, не въ пустыни, не въ яскыни, а въ насъ въ комори*» [7, с. 372–373]; «*А пречистая Марія, прекрасна лелія, нарождае и кохае, сына годуге, его пыльнуе у пустыни, у яскыни преславно ныни*» [7, с. 367]; *обрус* ‘скатертина’, пор.: «*На тыхъ обрусахъ калачи лежатъ, калачи лежатъ – все пшееньшыни*» [6, с. 135]; *сторона* ‘відгороджене місце у хліві, куди складають сіно, снопи’ пор.: «*По твоимъ току самъ Господь ходыть, ходыть вынь, ходыть, та все лагодыть: ставыть стиночки у тры рядочки, а за рикъ, за два буде чотыры*» [6, с. 142], пор. літ. *сторона* ‘простір, місцевість, розташовані в якому-небудь напрямку від когось, чогось, а також цей напрямок’ [9, т. 9, с. 735]; *сівбиця* ‘зерно для засіву’, пор.: «*Ой якъ я спуцу дрибног доцу, то я звеселю горы й долины... жыта, пшееньцы, всяки пашныцы, всяки пашныцы, всяки сивбыцы*» [6, с. 135]; *хустя* ‘білизна; одяг; хустки’, пор.: «*Бо гоподыня мудрая була, що у пьятныцю кужиль не прала, свычъ не сукала, хустя не прала, хустя не прала, въ золу не клала*» [6, с. 143]; *хай* ‘нехай’, пор.: «*Нехай знае, памьятае, мыши най ловыть, мыши най гоныть, не въ пустыни, не въ яскыни, а въ насъ въ комори*» [7, с. 372].

Отже, в досліджуваних фольклорних текстах передано найвиразніші особливості поліських говірок: специфіку рефлексії давніх голосних, відмінності в навантаженості окремих приголосних, комбінаторні звукові зміни, морфологічні архаїзми та інновації, результати індуктивного впливу, лексичний склад.

Залучений фактичний матеріал підтверджує думку про наявність в мові фольклору вузькодialeктних елементів, а отже, є аргументом на користь того, що фольклор репрезентує один із функційних різновидів діалектного мовлення.

1. Бевзенко С. П. *Исторична морфологія української мови: Нариси із словозміни та словотвору* / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Ужгородський держ. ун-т, 1960. – 416 с.

2. Грицевич Ю. В. *Діалектний компонент у фольклорних текстах із Західного Полісся : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова»* / Ю. В. Грицевич. – Луцьк, 2018. – 19 с.

3. Денисюк І. *Дворянське гніздо Косачів* / І. Денисюк, Т. Скрипка. – Львів : Світ, 1999. – 208 с.

4. Олена Пчілка і Гадяч : наук. зб. – Київ, 2010.

5. Пчілка Олена. *Украинские колядки. (Текст вольинский)* / Олена Пчілка // *Киевская старина*. – 1903. – № 1 /январь/. – С. 152–175.

6. Пчілка Олена. *Украинские колядки. (Текст вольинский)* / Олена Пчілка // *Киевская старина*. – 1903. – № 4 /апрель/. – С. 124–160.

7. Пчілка Олена. *Украинские колядки. (Текст вольинский)* / Олена Пчілка // *Киевская старина*. – 1903. – № 6 /июнь/. – С. 347–394.

8. Пчілка Олена (О. Косач). *Оповідання з автобіографією* / Олена Пчілка. – Харків : Рух, 1930.

9. *Словник української мови / гол. ред. І. К. Білодід*. – Київ : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.

Олеся КОВАЛЬЧУК (Луцьк),

АКТУАЛЬНА СУГОЛОСНІСТЬ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ ТА ОЛЕНИ ТЕЛІГИ У ПОГЛЯДАХ НА ВИХОВНУ МІСЦЮ УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ

Нинішнє посилене зацікавлення творчим і життєвим набутком Олени Пчілки є, безперечно, виявом торжества справедливості. Та хоч і настала нарешті пора об’єктивних оцінок напрацьованого яскравою особистістю, вітчизняна наука, громадськість, а надто влада ще у значному боргу перед тією, що належала до нечисленних людей свого часу, які рятували націю.

Це вона у часи «глухонімії» задля пробудження національної гордості в народі за його потужні духовні скарби збирала і вивчала народне мистецтво чи не в у всіх його різновидах. Зі зразками вишивання, ткання, писанок видала альбом «Український народний орнамент». Разом з Наталею Кобринською творила жіночий альманах «Перший вінок». Організувала осередок літературного і театрального руху на Волині. Дала поштовх розвитку першій українській бібліотеці, поставила декілька українських спектаклів... А ще підтримувала революційний друкований орган М. Павлика та І. Франка «Громадський друг». Стала найактивнішим співробітником, а з 1907 року – видавцем і редактором